

Prof. dr habil. Andrzej Nadolski
26 XI 1921 r. – 24 XII 1993 r.

ANDRZEJ NADOLSKI – ARCHEOLOG, MEDIEWISTA, BRONIOZNAWCA

26 XI 1921–24 XII 1993

W samą wigilię Bożego Narodzenia nauka polska i europejska straciła wybitnego przedstawiciela, profesora dra habil. Andrzeja Nadolskiego, archeologa, mediewistę, bronioznawcę. Urodzony w Krakowie 26 listopada 1921 r. jako syn lekarza wojskowego, pułkownika Jerzego Nadolskiego, który potem nie wrócił z kampanii 1939 r. i zginął tragicznie w jednym z obozów jenieckich na terenie ówczesnego ZSRR (w Charkowie), do szkół chodził w Krakowie i w Warszawie; w Warszawie zdał maturę w 1939 r.

W czasie wojny służył w Armii Krajowej na terenie obwodu „Głuszec” (grójeckie) jako plut. sierż. podchorąży w 18 pułku piechoty, posługując się pseudonimami Pućka i Żar. Koniec wojny zastał go, gdy nosił nazwisko Jerzego Nowaka. Studia z zakresu historii i archeologii rozpoczął w 1945 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, ale po pierwszym trymestrze przeniósł się ze względów rodzinnych do Łodzi, gdzie profesor Konrad Jażdżewski na powstającym Uniwersytecie Łódzkim tworzył Katedrę (Zakład) Prehistorii. Tutaj Andrzej Nadolski znalazł się w szczupłym gronie pierwszych uczniów zakochanego w prehistorii profesora, który starał się mieć ich wszystkich pod ręką zatrudniając ich w Katedrze, w Miejskim Muzeum Prehistorycznym, a potem w placówkach Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego, pilnując, aby uczęszczali na wszystkie wykłady, ćwiczenia i seminaria. Już w 1946 r. Andrzej Nadolski został u niego asystentem. Konrad Jażdżewski z bardzo dobrym skutkiem zachęcał swych uczniów, by od pierwszych lat studiów wciągali się do prac naukowych, by podejmowali próby pisania recenzji, sprawozdań i artykułów. Łączyła się z tym wielka swoboda pracy twórczej i wolność wyboru tematów, co w końcu powodowało rozstrzelanie ich zainteresowań. Na taką sytuację wpływał też fakt, że na studia poszli wtedy ludzie dojrzały, mający za sobą przeżycia wojenne, chcący odrobić zaniedbania intelektualne i wejść w zwykłą normalność. Oprócz Andrzeja Nadolskiego byli to Aleksander Gardawski, Janina Kamińska, potem Maria Rutkowska i Waldemar Chmielewski. Korzystali oni z doświadczeń Stanisława Madajskiego, towarzysza Konrada Jażdżewskiego jeszcze z przedwojennych badań wykopaliskowych i potem z czasów pracy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Studenci ci założyli Koło Miłośników Prehistorii Studentów Uniwersytetu Łódzkiego i przez „Bratniaka” uzyskali od UNRRA terenowy samochód z demobilu, który tworzącemu się łódzkiemu środowisku archeologicznemu zapewnił znaczną ruchliwość. Samochód ten, zwany „Mamutem”, dał Andrzejowi Nadolskiemu impuls do napisania w 1947 r. pierwszego artykułu *O organizacji samochodowych wycieczek badawczych*. Doświadczenia czasów wojny przydawały się przy organizowaniu wykopalisk w Łubnej, Gledzianówku i na innych stanowiskach.

W pierwszej fazie swych zainteresowań archeologicznych Andrzej Nadolski zajął się Celtami, czego śladem jest artykuł opublikowany w 1948 r. pt. *Tyny i Tyńce*. Charakterystyczne też, że jego praca magisterska, pisana u Konrada Jażdżewskiego, przyjęta w styczniu 1949 r., dotyczyła okresu lateńskiego i nosiła tytuł: *Cmentarzyska późnego okresu lateńskiego w Gledzianówku i w Brzozówce w Polsce środkowej* (opublikowana w 1951 r.).

Jego talenty organizacyjne w pełni zostały wykorzystane w okresie związanym z badaniami nad początkiem państwa polskiego. Już latem 1948 r. Konrad Jażdżewski doprowadził do rozpoczęcia prac wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Tumie pod Łęczycą, a ekspedycja powstaje wspólnymi siłami Miejskiego Muzeum Prehistorycznego w Łodzi i Katedry Prehistorii Uniwersytetu Łódzkiego, nad całością pieczę sprawuje sam Konrad Jażdżewski, ale pracami w terenie kierują najpierw Aleksander Gardawski, Janina Kamińska i Andrzej Nadolski, potem sam Andrzej Nadolski.

W maju 1949 r. powołane zostało Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, a specjalna konferencja ustala listę najważniejszych stanowisk do zbadania, jest na niej Łęczycą, z profesorem Jażdżewskim jako kierownikiem badań i mgr. Nadolskim jako zastępcą. Okres działania Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego pozostał okresem niezwykle w pamięci uczestników tej akcji. Uczono się wtedy patrzeć na zjawiska szeroko, wykorzystywać różnorakie źródła, prowadzić wielkie badania zespołowe, być odpowiedzialnym, mądrze planować i dążyć do podsumowań. Rodziła się nowoczesna mediewistyka archeologiczna i Andrzej Nadolski stał się jednym z czołowych jej reprezentantów, wyrastając na wybitną osobowość pierwszego pokolenia uczonych wykształconych po II wojnie światowej. Jednocześnie były to czasy trudne, czasy tzw. przełomu metodologicznego wymagające siły charakteru. Przeżyć je godnie pozwalały więzi przyjaźni nawiązywane w czasie badań i na różnych konferencjach. Tradycyjna stała się gościnność, z jaką przyjmowano kolegów w czasie badań terenowych, a instytucja praktykantów pozwalała na wymianę doświadczeń i kształcenie młodszych.

Potem umiejętność pracy w przyjacielskim zespole dobrze służyła Andrzejowi Nadolskiemu w pracach redakcyjnych i przy publikacjach zbiorowych. Pierwszym tego przykładem była publikacja w 1959 r. badanego od 1949 r. (w różnych zestawach osobowych) *Cmentarzyska z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*, potem szły dalsze, jak *Łęczyckie opactwo P. Marii w świetle badań z lat 1954–56* (praca opublikowana w 1959) *Łęczycą wczesnośredniowieczna*, t. I (1966) i *Łęczycą wczesnośredniowieczna*, t. II (1989).

Po wielkiej ekspedycji łęczyckiej pojawiły się następne. Znaczącym przerywnikiem w życiu Andrzeja Nadolskiego jako archeologa mediewisty był udział w akcji badania Grodów Czerwieńskich, czego śladem w jego bibliografii była publikacja: *Prace wykopaliskowe w Czermnie nad Huczwą, pow. Tomaszów Lubelski, w 1952 r.* (1959). Natomiast badania w Spicymierzu zaowocowały podsumowaniem *Spicymierz nad Wartą, średniowieczny zespół osadniczy* (1966). Jeżeli badania Grodów Czerwieńskich stanowiły otwarcie ku Wschodowi, to badania we Francji stanowiły wrota ku Zachodowi. Nawiązane przez Witolda Hensla kontakty doprowadziły do polsko-francuskich badań średniowiecznych wsi opuszczonych, realizowanych we współpracy z VIe Section de l'École des Hautes Études, przemianowaną potem na École Pratique des Hautes Études en Sciences Sociales. Najpierw, w 1964 r., Andrzej Nadolski ze skromną grupą z Łodzi kopał południową część bourgade Montaigt w dép. Tarn, co znalazło odzwierciedlenie w sprawozdaniu *Le village déserté de Montaigt: rapport de fouille*, podpisanym przez W. Hensla, A. Nadolskiego, A. Abramowicza, T. Poklewskiego, J. Gąssowskiego, J. Okulicza, opublikowanym w 1965 r. w tomie ze wstępem Fernanda Braudela. Potem, w 1965 r., grupa została przeniesiona do Burgundii, gdzie przez szereg lat badała wieś Dracy w dép. Côte d'Or. Większe opracowanie przejściowe tych badań zostało opublikowane w 1970 r. pt. *Le village bourgignon de Dracy*, podpisane przez A. Abramowicza, J. Chapelota, A. Nadolskiego, J.-M. Peseza i T. Poklewskiego. Do badań francuskich Andrzej Nadolski wniósł doświadczenia wyniesione z badań milenialnych i to nie tylko dotyczące spraw organizacyjnych i dokumentacyjnych, ale także problemów związanych z zagospodarowaniem przestrzeni. Był już wtedy autorem artykułu *O problematyce, programie i metodzie badań osad rozproszonych* (1963) i wystąpienia *Sur la méthode des recherches archéologiques dans les sites protourbains dispersés* na VI Międzynarodowym Kongresie Nauk Pra- i Protohistorycznych w Rzymie, opublikowanego w streszczeniu w 1965 r.

W znacznej mierze było też jego dorobkiem, że w wyniku badań we Francji pozostali tam uczniowie, którzy przyznawali w swych publikacjach, że wyszli z polskiej szkoły lub nawet ze szkoły łódzkiej.

W późniejszej fazie swej działalności Andrzej Nadolski wyraźnie skupiał się na historii wojskowości i uzbrojenia średniowiecznego, chociaż jego zainteresowania w tym zakresie miały głębokie i odległe korzenie. Wspomniałem już, iż pochodził z rodziny wojskowej i miał za sobą doświadczenia wojenne. Zewnętrznym tego przejawem były m.in. jego smukła sylwetka, zamaszty krok i zamiłowanie do kurtek i wiatrówek o kroju wojskowym w kolorze khaki lub w innych odcieniach zieleni.

Pierwszym sygnałem w tym zakresie w jego bibliografii były artykuły: *Kilka uwag o inkrustowanych grotach oszczepów z późnego okresu rzymskiego* oraz *Umocnienia grodu łączycyckiego*, oba z 1950 r. Rekonstrukcje umocnień łączycyckich, rozrysowane i przemyślane od strony technicznej przez Andrzeja Kleina, można było zobaczyć na wystawach wielu muzeów archeologicznych w Polsce, a także w wielu publikacjach. Jednak dopiero artykuł *W sprawie nomenklatury bronzonawczej w polskiej archeologii wczesnohistorycznej* z 1951 r. wyznaczył kierunek jego przyszłych badań i był niejako przygotowaniem się do obszernej rozprawy doktorskiej: *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, napisanej u Konrada Jażdżewskiego, obronionej w 1951 r., wydanej w 1954 r., ciągle wysoko cenionej mimo upływu lat. W książce tej wykorzystał całość znanych ówczesnie materiałów archeologicznych, posługiwał się też wybranymi przekazami piśmiennymi i wyobrażeniami ikonograficznymi, praca ta stała się na długo przewodnikiem i źródłem informacji o wczesno-średniowiecznych militariach polskich. Można dodać, że Andrzej Nadolski doceniał wagę poprawnego nazewnictwa bronzonawczego i jego ujednoczenia w skali europejskiej, włączył się więc potem do prac nad utworzeniem międzynarodowego, wielojęzycznego słownika dawnego uzbrojenia i razem z J. Teodorczykiem i Z. Żygulskim (jun.) opracował polski zeszyt *Glossarium armorum*, wyd. w 1981 r.

Z początku swój warsztat historyka-bronzonawcy Andrzej Nadolski tworzył na Uniwersytecie Łódzkim, w Katedrze (Zakładzie) Archeologii, ale gdy placówki i personel Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego posłużyły pod koniec 1953 r. do powołania Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, stopniowo tam go przenosił. Nim to nastąpiło, otrzymał w 1954 r. nominację na docenta Uniwersytetu Łódzkiego, zachowując stanowisko kierownika Stacji Archeologicznej w Łęczycy w nowej strukturze Instytutu Historii Kultury Materialnej. W 1956 r. wydał *Polskie siły zbrojne w czasach Bolesława Chrobrego. Zarys strategii i taktyki*, w 1968 r. uzyskuje tytuł profesora nadzwyczajnego i w osiem lat później zwyczajnego. W latach 1965–1968 jest prorektorem, a w 1968/1969 rektorem Uniwersytetu Łódzkiego. Były to trudne czasy i odpowiedzialne stanowisko wymagające odwagi cywilnej i uzdolnienia dyplomatycznego, które posiadał.

W późniejszej fazie swej działalności coraz wyraźniej skupiał się na historii wojskowości i uzbrojenia średniowiecznego. W 1967 r. zorganizował w kierowanym przez siebie Zakładzie Archeologii Polski Środkowej IHKM PAN kilkusobową grupę roboczą specjalizującą się w badaniach nad uzbrojeniem polskim XII–XIV w., przekształconą następnie w Pracownię Historii Dawnego Uzbrojenia. Grupa ta stała się załóżką cieszącą się uznaniem w świecie szkoły naukowej specjalizującej się w badaniach nad średniowiecznym uzbrojeniem polskim rozpatrywanym na europejskim tle z uwzględnieniem wpływów orientalnych. Wyszły z niej trzy habilitacje i pięć doktoratów. Obecnie jego dawni uczniowie sami mają swoich wychowanków i osiągnięcia organizacyjne, których przykładem może być Zakład Historii Uzbrojenia w Instytucie Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu. Umiejętność skupiania wokół siebie uczniów i współpracowników zaowocowała i w tym przypadku pracami współautorskimi. Przytoczmy publikację z 1970 r. *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, przygotowaną razem z Marianem Głoskiem, z 1978 r. – *Broń średniowieczna z ziem polskich. Katalog wystawy*, dzieło wspólne z Marianem Głoskiem i Leszkiem Kajzerem, z 1985 r. – dzieło zbiorowe *Plemięta. Średniowieczny gródek z ziemi chełmińskiej*, powstałe z jego udziałem i pod jego redakcją,

a także z 1990 r. – *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*, którego był współautorem i redaktorem naukowym całości.

Ważnym elementem w działalności bronioznawczej Andrzeja Nadolskiego i jego kręgu były spotkania, seminaria czy kolokwia o charakterze międzynarodowym, zawsze dotyczące zjawisk o ogólnoeuropejskim zasięgu. W 1972 r. odbyło się w Łodzi seminarium *Elementy wschodnie i zachodnie w uzbrojeniu słowiańskim w średniowieczu*, w 1988 r. spotkanie w Karnitach koło Olsztyna na temat *Stan i potrzeby badań nad uzbrojeniem w średniowiecznej Europie*, w 1990 r. – w Mierkach k. Olsztyna na temat *Wkład Wschodu i Zachodu w wojskowość średniowiecznej Europy Środkowej* i w 1992 r. w Golubiu-Dobrzyniu, gdzie omawiano *Turnieje i igrzyska rycerskie w Europie środkowej w średniowieczu*. Należy dodać, że w 1978 r. odbył się w Polsce VII Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia Muzeów Broni i Historii Wojskowości, którego Andrzej Nadolski był współorganizatorem i na którego marginesie zorganizował ze współpracownikami wielką wystawę *Bronń średniowieczna z ziem polskich*, o katalogu tej wystawy już wspomniano powyżej.

Interesowało go zagadnienie pobojowirk. Sygnałem tego był referat *L'Étude des champs de bataille et son importance pour l'histoire militaire de la Pologne médiévale*, przygotowany na I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej w Warszawie w 1965 r., opublikowany w 1970. Po pierwszych próbach pod Świeciem (chodziło o bitwę z 1462 r.) i Lubiszewem (bitwa z 1577 r.) ekipa kierowana przez Andrzeja Nadolskiego od 1979 r. na dłużej, bo do 1990 r., ulokowała się pod Grunwaldem, nawiązując do dawniejszych badań prowadzonych pod przewodnictwem Zdzisława Adama Rajewskiego. Samo pobojowirk stało się dla niego tylko punktem wyjścia do pogłębianych studiów nad historią wojskową tej epoki. W ramach ich dokonał z Jolantą Dankową nowego przekładu na język polski *Kroniki konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410*, co stało się sukcesem wydawniczym, miało bowiem IV wydania, w 1983, 1984, 1987 i 1988 r. Na swobodę w posługiwaniu się źródłami pisanymi niewątpliwie miało wpływ wieloletnie jego uczestniczenie w seminariach Mariana Henryka Serejskiego, do czego jeszcze wrócimy.

Problematyka i wyniki badań grunwaldzkich doczekały się z jego strony najpierw opracowań wstępnych i przejściowych. Zanotować możemy takie pozycje, jak *Z problematyki archeologicznych badań Pola Grunwaldzkiego* z 1980 r., *Rozważania o Grunwaldzie* oraz *Pola Grunwaldu w świetle badań 1980 r.*, oba z 1981 r., dalej mamy *Grunwald. Problemy wybrane*, cz. I, z 1983 r. oraz *Pola Grunwaldu w świetle badań z lat 1981–1982* z tegoż roku. W 1990 r. całość została zwieńczona obszerną książką, jednym z głównych dzieł Andrzeja Nadolskiego, noszącym tytuł nawiązujący do publikacji z 1983 r., mianowicie *Grunwald. Problemy wybrane*. Z dziełem tym wiąże się charakterystyczny rys jego osobowości, otóż nie chciał sprawiać wrażenia, iż uchylał się od poddania się rygorom przewodu habilitacyjnego, do którego formalnie i faktycznie w swoim czasie nie był zobowiązany, zdecydował się więc habilitację tę uzyskać przedstawiając w 1991 r. jako tezę swój *Grunwald* i błyskotliwie odbywając kolokwium i wykład. Było to tuż przed przejściem na emeryturę 31 grudnia 1991 r. Sam wykład został opublikowany w 1993 r. pt. *Fantazje i rzeczywistość w Matejkowskim Grunwaldzie*. Dalszym pokłosiem spraw grunwaldzkich były sprawozdania i artykuły: *Stan archeologicznych badań Pól Grunwaldu (do roku 1988)*, *Grunwaldzkie i pogrunwaldzkie losy Mistrza Ulryka*, *Remarques sur l'art militaire de l'Ordre Teutonique aux temps de la bataille de Grunwald (Tannenberg)* oraz *Les combattants polonais en lutte contre les Chevaliers Teutoniques à la fin du XIVe et au commencement du XVe siècle*, wszystkie z 1991 r. Do tego w 1992 r. doszły *Kurzmetnickie legendy* i *Badania archeologiczne na Polach Grunwaldu w latach 1988–1990* napisane razem z Mariuszem Mielczarkiem, Andrzejem Nowakowskim i Romualdem Odojem. Natomiast już w 1992 r. ukazała się jego książka *Grunwald 1410* przeznaczona dla szerszego grona czytelników.

Andrzej Nadolski sądził, iż obowiązkiem pracownika naukowego jest komunikowanie się ze społeczeństwem, które jest jego sponsorem i które ma prawo dowiadywać się o postępach i wynikach badań, a także ma prawo do uczenia się. Przekonanie to bardzo żywo odczuwał za

swego życia również Konrad Jażdżewski. Stąd Andrzej Nadolski chętnie brał udział w pracach Towarzystwa Wiedzy Powszechnej i był członkiem Komitetu Głównego Olimpiady Historycznej. Cieszyły się powodzeniem takie jego publikacje popularne, jak *Ścieżki archeologów* z 1967 r., *Polska broń – broń biała* z 1974 r. i z 1984 r. oraz wersja angielska *Polish arms – side arms*, też z 1974 r., jak *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu* z 1979 (1981) r., i *Album Grunwaldzki* (przygotowany razem z Andrzejem Kleinem i Andrzejem Nowakowskim) w 1988 r. Umiejętnie wykorzystywał też media nowoczesne i często współpracował z reżyserami TV, czego przykładem seriale *Dzieje kultury polskiej* i *Broń biała*. Ponadto wielokrotnie służył filmowcom jako ekspert, doradca i krytyk scenariuszy, był też autorem artykułu *Próba rekonstrukcji średniowiecznego uzbrojenia dla celów filmowych*, opublikowanego w 1964 r.

Bliskie były mu zagadnienia historii kultury materialnej i często on i jego uczniowie gościli na łamach „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”. Można doliczyć się około 22 pozycji jego pióra, które ukazały się w tym czasopiśmie, w tym takie, jak *Głos w dyskusji: Wojna, wojsko i militaria w historii kultury materialnej*, w 1963 r.; *Historia uzbrojenia w badaniach nad kulturą materialną Polski średniowiecznej*, w 1971 r.; *Uroczysty strój rycerski królów polskich z XIV–XV w.*, w 1973 r.; *Zbrojny król. Późnośredniowieczny wizerunek w Wielkopolski*, w 1983 r. Sam posiadał znaczną biegłość w rozpoznawaniu elementów uzbrojenia średniowiecznego i nie tylko średniowiecznego i nie stronił od publikowania drobniejszych prac poświęconych ciekawszym znaleziskom. Można wymienić: *Miniaturowy toporek z grodziska w Tumie pod Łęczycą* (1953), *Polski kapalin husarski z okolic Stralsundu* (1958), *Uwagi o wczesnośredniowiecznych hełmach typu „wielkopolskiego”* (1960), *Grot oszczepu z grodziska w Tumie pod Łęczycą* (1961), *Hełm wczesnośredniowieczny* (1966), *Szczerbiac (próba analizy broniownawczej)* (1968), *Miecz ze znakiem „wilka” znalezione w Grodzisku* (1968), *Hełm i fragmenty zbroi z Siedlątkowa* (1968), *Sztylet średniowieczny znalezione w m. Orzeszyn, pow. Grójec* (1971), *Fragment ozdobnego hełmu z Novae* [razem z Leszkiem Kajzerem] (1974), *Relikt późnośredniowiecznej broni obuchowej z Rękwownicy, woj. olsztyńskie* (1979), *Szczątki zbroi z Siedlątkowa* [razem ze Zdzisławą Wawrzonowską] (1982), *Szczątki zbroi średniowiecznej z grodziska w Borówku* [razem z A. Kosiorkiem] (1986), *Jeszcze raz o Szczerbcu* (1992).

Mniej pamiętamy o Andrzeju Nadolskim jako o historyku archeologii, a przecież i tu położył zasługi jako autor takich pozycji, jak *Joachima Lelewela wkład do archeologii* (1961), *Dzieje archeologii polskiej w XIX–XX w.* (1966), *Dr Lidia Gabalówna* (1970), *50 lat łódzkiego ośrodka archeologicznego* (1981), *Wspomnienie o profesorze Konradzie Jażdżewskim* (1985), *W 40-lecie pracy naukowej dr Jerzego Kmiecińskiego* (1992). Aby zrozumieć te zainteresowania, trzeba uświadomić sobie, że seminaria M.H. Serejskiego, na które wiele lat uczęszczał, były w znacznej mierze poświęcone historiografii.

Nie obce były mu prace redaktorskie. Pełnił funkcję redaktora serii „Acta Archaeologica Lodziensia”, wydawanej przez Łódzkie Towarzystwo Naukowe, był twórcą i redaktorem rocznika „Fasciculi Archaeologiae Historicae” oraz członkiem redakcji „Studiów i Materiałów do Historii Wojskowości”, a także wydawnictwa „Archaeologia Baltica”. Wypowiadał się też na temat publikowania źródeł archeologicznych: *Die Normung in der Publikation von archäologischen Quellen* (1960), *Standardyzacja w publikowaniu źródeł archeologicznych* (1961), *La standardisation dans la publication de certaines sources archéologiques* (1961), *Uwagi o metodzie publikowania źródeł archeologicznych* (1963), *Bemerkungen zur Methode der Veröffentlichung von archäologischen Quellen* (1974).

Jako pedagog wypromował kilkudziesięciu magistrów i dziesięciu doktorów oraz brał udział w wielu przewodach habilitacyjnych i profesorskich. Wykładowcą był bardzo dobrym, umiętającym zainteresować tematem, egzaminatorem dość surowym, ale sprawiedliwym, lubił pytać przy mapie, bo zawsze interesowała go przestrzeń, w której działa się historia. Na egzaminach z archeologii zawsze były pudła z zabytkami i powinnością zdającego była umiejętność opisywania ich, określania i datowania.

Dodajmy, że w 1991 r. Andrzej Nadolski brał udział w dochodzeniu prokuratorskim w Charkowie w związku z ekshumacją pomordowanych tam żołnierzy polskich. Było to dla

niego przeżycie szczególnie tragiczne, ponieważ tam zginął jego ojciec. Razem z Marianem Głoskiem napisali: *Archeologiczne aspekty akcji badawczych w Charkowie i Miednoje* (1992).

Powoływano go lub wybierano do wielu uczonych gron i towarzystw, m.in. do Rady Naukowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (od 1992 r. – Instytutu Archeologii i Etnologii PAN), do Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN, do Rady Muzealnej Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Rady Muzealnej przy Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi, do Rady Naukowej Wojskowego Instytutu Historycznego. Był członkiem prezydium Komitetu Nauk Historycznych PAN (w 1983 r.), i członkiem Komisji Historyczno-Wojskowej i Komisji Archeologicznej tegoż Komitetu (w 1980 r.), przewodniczącym Komisji Uzbrojenia w ramach Międzynarodowej Unii Archeologii Słowiańskiej (1981), członkiem i wiceprzewodniczącym Komisji Nauka–Kultura przy Oddziale PAN w Łodzi (1980), członkiem Komisji Mediewistycznej i Komisji Historii Wojskowej Polskiego Towarzystwa Historycznego (1980), członkiem Rady ds. Archeologicznych przy Generalnym Konserwatorze Zabytków (1980), członkiem Społecznego Komitetu Realizacji Zagospodarowania Pola Bitwy i Tras Grunwaldzkich, przewodniczącym Rady Programowej Federacji Stowarzyszeń Kulturalnych Miejskiego Woj. łódzkiego (1980). Ponadto był członkiem Komisji MON do wprowadzenia w wojsku nowej symboliki, znaków sił zbrojnych, sztandarów, odznaczeń, nowych mundurów oficerskich galowych i wieczorowych.

Należał do Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Towarzystwa Naukowego Płockiego (Oddział w Łęczycy), Towarzystwa Naukowego im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, był członkiem honorowym Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy, członkiem honorowym Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich i członkiem honorowym Towarzystwa Miłośników Ziemi Łęczyckiej. Został powołany na członka-korespondenta The Arms and Armour Society w Londynie i Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon, a ostatnio Akademii Umiejętności w Krakowie. Był laureatem nagród im. J. Lelewela, im. J. Łojki i im. J. Kostrzewskiego. Posiadał Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski, Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Partyzacki, Medal Komisji Edukacji Narodowej, Złoty, Srebrny i Brązowy Medal za Zasługi dla Obronności Kraju, Odznakę Grunwaldzką, Odznakę Tysiąclecia, Odznakę Zasłużony Działacz FJN, odznakę Zasłużony Działacz Kultury, Złoty Medal Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej, Honorową Odznakę Miasta Łodzi.

Był człowiekiem pełnym uroku, gawędziarzem, którego opowiadania sprawiały, że stawał się duszą każdego towarzystwa, interesował się przyrodą i jej ochroną, kolekcjonował motyle, kochał Tatry, sprawnie fotografował, a przede wszystkim był wiernym przyjacielem we wszystkich okolicznościach życia. Będzie go brakowało.

Andrzej Abramowicz

Bibliografia prac Andrzeja Nadolskiego

1947

1. *O organizacji samochodowych wycieczek badawczych*, „Z otchłani wieków”, R. 16, z. 11–12, s. 164–167.

1948

2. *Tyny i Tyńce*, „Z otchłani wieków”, R. 17, z. 1–2, s. 9–12.
3. (rec.) J. Böh m, *Naši nejstarši města*, [w:] „Przegląd Archeologiczny”, t. 8, z. 1, s. 119–123.

1949

4. *Badania na grodzisku w Tumie pod Łęczycą*, „Z otchłani wieków”, R. 18, z. 5–6, s. 91–99.

1950

5. *Kilka uwag o inkrustowanych grotach oszczepów z późnego okresu rzymskiego*, „Slavia Antiqua”, t. 2, s. 220–240.
6. *Umocnienia grodu łączyckiego*, „Z otchłani wieków”, R. 19, z. 5–6, s. 87–95.
7. (z K. Jażdżewskim) *Wstępne sprawozdanie Kierownictwa Prac w Łęczycy z prac badawczych w r. 1959*, (praca powielona do użytku Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego), ss. 4.

1951

8. *Cmentarzyska z późnego okresu lateńskiego w Gledzianówku i w Brzozówce w Polsce środkowej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 18, z. 1–2, s. 85–136.
9. *Studnie wczesnośredniowieczne na grodzisku łączyckim*, „Z otchłani wieków”, R. 20, z. 5–6, s. 86–92.
10. *W sprawie nomenklatury bronioznawczej w polskiej archeologii wczesnohistorycznej*, „Sprawozdania PMA”, t. 4, z. 1–2, s. 147–153.
11. (z K. Jażdżewskim) *Sprawozdanie wstępne z prac badawczych na grodzisku w Tumie pod Łęczycą w r. 1951* (praca powielona do użytku Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego), ss. 5.

1952

12. *Prace wykopaliskowe w Tumie pod Łęczycą w latach 1948–49*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 1, s. 171–189, tabl. 133–152.
13. *Z problematyki badań nad wczesnośredniowiecznym uzbrojeniem polskim*, „Z otchłani wieków”, R. 21, z. 5, s. 149–153.
14. *Sprawozdanie Kierownictwa Prac w Łęczycy z prac badawczych w r. 1952*, (praca powielona do użytku Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego), ss. 3.
15. *Cmentarzyska z późnego okresu lateńskiego w Gledzianówku i w Brzozówce w Polsce środkowej*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń w r. 1949 Ł.T.N.”, 2 (8), ss. 3.

1953

16. *Miniaturowy toperek z grodziska w Tumie pod Łęczycą*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 9, z. 2–3 (1951–52), s. 389–391.
17. *Dwa interesujące przedmioty z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz*, „Sprawozdania PMA”, t. 5, z. 1–2, s. 90–92.
18. *Sprawozdanie Kierownictwa Prac w Łęczycy z prac badawczych w r. 1953 i plan badań na r. 1954*, (praca powielona do użytku Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego), ss. 16.
19. *Badania nad początkami państwa polskiego – komunikat*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych”, t. 3, s. 448–451.

1954

20. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź, ss. 287, tabl. 8, map 8.

1955

21. *Z badań nad wczesnośredniowieczną Łęczycą (problemy i potrzeby badawcze)*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 3, s. 276–279.
22. *Prace wykopaliskowe na grodzisku łączyckim w latach 1950–1951*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 3, s. 285–290, tabl. 81–86.
23. *W sprawie datowania i rekonstrukcji umocnień grodowych w Łęczycy*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 3, s. 355–359, tabl. 152–153.
24. *Prace badawcze Stacji Archeologicznej w Łęczycy w latach 1953–1954*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 1, s. 105–130.

25. *Pochwa miecza znaleziona w osadzie miejskiej z XI wieku w Gdańsku*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 22, z. 2, s. 186–192.

26. *W związku z recenzją mgra J. Żaka*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 2 (1954), z. 4, s. 730–733.

1956

27. *Polskie siły zbrojne w czasach Bolesława Chrobrego. Zarys strategii i taktyki*, Łódź, ss. 111, map 9.

1957

28. *Badania nad sztuką wojenną Polski wczesnośredniowiecznej*, [w:] Pierwsza sesja archeologiczna IHKM PAN, Warszawa 5.V–8.V.1955, Warszawa–Wrocław, s. 278–280.

29. *Główne kierunki badań archeologicznych na terenie Polski Środkowej*, „Zeszyty Naukowe U.L., Seria I. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 5, s. 195–200.

30. (rec.) K. Linder, *Dawne wojsko polskie w ilustracji*, Warszawa 1955, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 5, z. 2, s. 366–368.

31. *Łęczyca w czasach piastowskich*, „Ziemia”, R. 2, nr 7 (9), s. 31–32.

32. *Prace badawcze Stacji Archeologicznej w Łęczycy w r. 1955*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 273–283.

33. (rec.) W. Sarnowska, *Miecze wczesnośredniowieczne w Polsce*, „Światowit”, t. 21:1955, s. 276–323, [w:] „Archeologia Polski”, t. 1, s. 282–285.

34. (z W. Sulikowską) *Budownictwo obronne Polski wczesnofeudalnej w świetle źródeł pisanych*, „Zeszyty Naukowe U.L., Seria I. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 7, s. 125–148.

1958

35. (rec.) E. Sou d s k á, *Zbraně v našich hradištních hrobech*, „Časopis Národního Muzea. Oddíl Věd Společenských”, t. 123:1954, z. 1, s. 7–27, [w:] „Archeologia Polski”, t. 2, z. 1, s. 134–140.

36. *Wojskowość*, [w:] Słownik Starożytności Słowiańskich, (zeszyt dyskusyjny), Wrocław, s. 131–133.

37. *Polski kapalin husarski z okolic Stralsundu*, „Arsenal”, R. 1, nr 5, s. 115–117.

1959

38. (z A. Abramowiczem i T. Poklewskim) *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomerku pod Łodzią*, Łódź, ss. 175, tabl. 124, planów 5.

39. 54 hasła z zakresu archeologii w Małej Encyklopedii Powszechnej, Warszawa.

40. *Prace badawcze Stacji Archeologicznej w Łęczycy w r. 1956*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, s. 111–114.

41. *Uwagi o problematyce i metodach badań nad historią uzbrojenia*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 1, s. 43–47.

42. *Prace wykopaliskowe w Czermnie nad Huczwą, pow. Tomaszów Lubelski, w 1952 r.*, „Archeologia Polski”, t. 4, z. 1, s. 93–103.

43. (rec.) Z. Hilcz er ó w n a, *Ostrogi polskie z X–XIII w.*, Poznań 1956, [w:] „Archeologia Polski”, t. 4, z. 1, s. 210–212.

44. (z A. Abramowiczem, T. Poklewskim i A. Kąsinowskim) *Łęczyckie opactwo P. Marii w świetle badań z lat 1954–56*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 4, ss. 94.

45. *Uwagi o wczesnośredniowiecznych hełmach typu „wielkopolskiego”*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 5, s. 99–124.

46. *O „Krzyżakach” jeszcze raz*, „Ekran”, R. 4, nr 21 (163), s. 14.

47. *Początki państwa Wielkomorawskiego w świetle ostatnich odkryć archeologii czeskiej* (streszczenie referatu), „Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych oraz kronika Towarzystwa Naukowego K.U.L.”, nr 10, s. 168–169.

48. *Ausgrabungen in Łęczycza*, [w:] *Frühe polnische Burgen*, Weimar, s. 64–72, tabl. 58–76.
 49. *Uwagi o metodzie badań nad wczesnośredniowieczną wojskowością polską (na marginesie pracy A.F. Grabskiego)*, „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”, R. 8, nr 3, s. 349–359.
 50. *Die Normung in der Publikation von archäologischen Quellen*, „Archaeologia Polona”, 3, s. 139–145.
 51. *Les origines de l'agglomération urbaine de Leczyca*, [w:] *Les origines des villes polonaises*, Paris, s. 149–156.

1961

52. *Standaryzacja w publikowaniu źródeł archeologicznych*, „Archeologia Polski”, t. 6, z. 1, s. 119–125.
 53. *Grot oszczepu z grodziska w Tumnie pod Łęczyczą*, „Rocznik Łódzki”, t. 4, s. 173–177.
 54. *Joachima Lelewela wkład do archeologii*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 68, z. 4, s. 931–938.
 55. *La standardisation dans la publication de certaines sources archéologiques*, [w:] Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Berlin, s. 590–591.

1962

56. *Ancient Polish Arms and Armour*, Part 1, „The Journal of the Arms and Armour Society”, t. 4, nr 2, s. 29–40.
 57. *Early mediaeval Łęczycza*, „Archaeologia Polona”, 5, s. 101–122.
 58. *Die Entstehung der Stadt Łęczycza*, [w:] *L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale*, „Ergon”, t. 3, s. 502–509.
 59. *Polskie siły zbrojne i sztuka wojenna w początkach państwa polskiego*, [w:] *Początki państwa polskiego*, t. 1, Poznań, s. 187–211.

1963

60. *Nowy plan studiów uniwersyteckich na kierunku archeologii powszechnej i Polski*, „Z otchłani wieków”, R. 29, z. 1, s. 59–60.
 61. (rec.) W. i Z. Szafraniec, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, *Polskie Badania Archeologiczne*, t. 6, 1961, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, R. 70, z. 1, s. 149–152.
 62. *Numizmatyczne źródła do dziejów uzbrojenia polskiego w XI wieku*, [w:] *Munera archaeologica Iosepho Kostrzewski quinquagesimum annum optinarum artium studiis deditum peragenti ab amicis, collegis, discipulis oblata*, Poznań, s. 419–424.
 63. *Śląsk w wojnach polsko-niemieckich za Bolesława Chrobrego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, R. 17 (1962), nr 3–4, s. 327–333.
 64. *Ziemia łęczycza i sieradzka w tysiącleciu państwa polskiego. Dział archeologiczny*, Przewodnik po wystawie Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.
 65. *Zabytki uzbrojenia jako źródło do dziejów polskiego średniowiecza*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 8, s. 112–116.
 66. *Uwagi o metodzie publikowania źródeł archeologicznych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 11, nr 3–4, s. 583–589.
 67. *O problematyce, programie i metodzie badań osad rozproszonych*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 10, s. 45–53.

1964

68. *Zwierzenia archeologa*, cykl felietonów, cz. 1, „Odgłosy”, nr 6 (310), s. 5.
 69. *Ancient Polish Arms and Armour*, Part 2, „The Journal of the Arms and Armour Society”, t. 4, nr 9, s. 170–186.
 70. (rec.) R. Janką *Osadnictwo grodowe na Śląsku w świetle metody izometrycznej*, „Slavia Antiqua”, t. 8:1961, s. 125–155, [w:] „Archeologia Polski”, t. 9, z. 2, s. 464–470.

71. *Łęczyca we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Ziemia Łęczycka*, Łódź, s. 67–72.

72. *Próba rekonstrukcji średniowiecznego uzbrojenia dla celów filmowych*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 2, s. 479–499.

73. *Bemerkungen zur Methode der Veröffentlichung von archäologischen Quellen*, „Bibliotheca Classica Orientalis”, t. 9, z. 6, Berlin.

1965

74. *Dowódcy i dowodzenie w wojskach Polski wczesnofeudalnej*, „Myśl Wojskowa”, t. 16, 6, s. 55–64.

75. (z W. Henslem i in.) *Le village déserté de Montaigt: rapport de fouilles*, [w:] *Villages désertés et histoire économique XI–XVIII siècle*, Paris, s. 303–326.

76. (rec.) B. Miśkiewicz, *Rozwój stałych punktów oporu w Polsce do połowy XV wieku*, Poznań 1964, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 12, nr 3, s. 592–595.

77. *Zwierzenia archeologa*, cykl felietonów, cz. 2, „Odgłosy”, nr 38 (354), s. 5.

78. (z A. Abramowiczem, J.M. Peszem i T. Poklewskim) *Rapport sur la campagne de fouilles 1965 à Dracy* (tekst powielony do użyciu VIe Section, École Pratique des Hautes Études), ss. 19.

79. (z A. F. Grabskim) *Wojskowość polska w okresie wczesnofeudalnym*, [w:] *Zarys historii wojskowości polskiej*, t. I, Warszawa, s. 17–71.

80. *Helm*, „Glossarium Archaeologicum”, fasc. 21, Warszawa.

81. *Miecz*, „Glossarium Archaeologicum”, fasc. 22, Warszawa.

82. *Topór*, „Glossarium Archaeologicum”, fasc. 23, Warszawa.

83. *Sur la méthode des recherches archéologiques dans les sites protourbains dispersés (Résumé)*, [w:] *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche*, t. 2, Firenze, s. 43–44.

1966

84. *Tajemnice kurhanów*, „Odgłosy”, nr 11 (373), s. 1.

85. *Dwa nurty*, „Odgłosy”, nr 21 (383), s. 7.

86. *Wojsko i wojny pierwszych Piastów*, „Mówią wieki”, R. 9, nr 5 (101).

87. *Perypetie rodziny Dwernickich*, „Odgłosy”, nr 25 (387), s. 7.

88. (z A. Abramowiczem, T. Poklewskim, J. Wieczorkiem) *Łęczyca wczesnośredniowieczna*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków, ss. 62, tabl. 25, 91 kartogramów.

89. *Spicimierz nad Wartą. Średniowieczny zespół osadniczy*, „Archeologia Polski”, t. 10, z. 2, s. 701–712.

90. *Helm wczesnośredniowieczny – Early Mediaeval Helmet*, [w:] A. Ciechanowski i B.O. Jeżewski, *Polonica na wyspach brytyjskich – Polonica in the British Isles*, London, s. 82–84.

91. *Les chefs et le commandement en Pologne protoféodale*, [w:] *Mélanges offerts à René Crozet*, Poitiers, s. 151–158.

92. *Dzieje archeologii polskiej w XIX i XX w.*, „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej, Seria A”, z. 9, s. 161–176.

93. *Wczesnośredniowieczne militaria z Jeziora Lednickiego*, „Studia Muzealne”, z. 5, s. 7–18.

94. *Krosno, strażnica nad Odrą*, „Odgłosy”, 10 (424), s. 1–3.

95. *Linia Noteci*, „Odgłosy”, 12 (426), s. 3.

96. (z K. Jażdżewskim) *Lutomiersk*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 3, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 105–106.

97. (z K. Jażdżewskim) *Łęczyca*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 3, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 116–117.

98. *Świecińskie Pole*, „Odgłosy”, 32 (446), s. 1–5.

99. *Ścieżki archeologów*, Łódź, ss. 106, ilustr.

100. *Początki państwa polskiego w świetle prac archeologii łódzkiej*, [w:] *Wkład Ziemi Łódzkiej w rozwój państwa polskiego*, Materiały Sesji Naukowej w Łodzi 28 i 29 listopada 1966 r., Łódź, s. 13–20.

101. *Podsumowanie obrad Sesji*, [w:] *Wkład Ziemi Łódzkiej w rozwój państwa polskiego*, Materiały Sesji Naukowej w Łodzi 28 i 29 listopada 1966 r., Łódź, s. 155–156.

1968

102. *Szczerbiec (próba analizy bronzonawczej)*, [w:] *Na granicach archeologii*, Acta Archaeologica Lodziensia, nr 17, Łódź, s. 105–124.

103. *Stan i potrzeby badań nad polską średniowieczną historią wojskową*, „Archeologia Polski”, t. 13, z. 2, s. 372–382.

104. *Miecz ze znakiem „Wilka” znaleziony w Gdańsku*, [w:] *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 551–556.

105. *Helm i fragmenty zbroi z Siedlątkowa*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologiczne i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 15, s. 89–93.

106. *Lubiszewskie groble*, „Z otchłani wieków”, R. 34, z. 3, s. 170–173.

1969

107. *Nad pięknym modrym Dunajem*, „Z otchłani wieków”, R. 35, z. 1, s. 48–53.

108. *Głos w dyskusji: Wojna, wojsko i militaria w historii kultury materialnej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 17, z. 3, s. 589–590.

109. *Helm i fragmenty zbroi z XIV wieku znalezione w Siedlątkowie nad Wartą*, [w:] *Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego*, cz. 4, s. 5–23.

110. *Szczerbiec – The Polish Coronation Sword*, „The Journal of the Arms and Armour Society”, t. 6, nr 6, s. 183–188.

1970

111. *L'Étude des champs de bataille et son importance pour l'histoire militaire de la Pologne médiévale*, [w:] I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 123–127.

112. *Les fouilles archéologiques et l'histoire militaire de la Pologne au début du Moyen Age*, [w:] *Histoire Militaire de la Pologne, Problèmes choisis*, Varsovie, s. 11–20.

113. *Archeologičeskie issledovanija i istoria voennogo dela rannefeodal'noj Polšy*, [w:] *Istoria voennogo dela v Polše. Izbrannye voprosy*, Warszawa, s. 11–20.

114. (z M. Głoskiem) *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź, ss. 96, tabl. fot. 8.

115. *Zarys rozwoju Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] *Uniwersytet Łódzki 1945–1970*, Łódź, s. 11–20.

116. *Dr Lidia Gabalówna (11. II. 1927–17. VI. 1970)*, „Z otchłani wieków”, R. 36, z. 3, s. 258–259.

117. (z A. Abramowiczem, J. Chapelot, J.M. Pesezem, T. Poklewskim) *Le village bourguignon de Dracy*, [w:] *Archéologie du village déserté*, Cahiers des Annales, t. 27, Paris, s. 95–171.

118. (rec.) J. Tyszkiewicz, K. Morawski, *Krzyżacy*, Warszawa 1970, [w:] „Z otchłani wieków”, R. 36, z. 4, s. 364–366.

119. *Les armes médiévales trouvées dans le lac Lednickie en Grande Pologne*, [w:] *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*. Prague 21–27 août 1966, t. 2, Praha, s. 1210–1211.

120. *Research on the History of Arms and Armour in Łódź (Poland)*, „Gladius”, t. 9, s. 83–84.

1971

121. *Sztylet średniowieczny znaleziony w m. Orzeszynie, pow. Grójec*, „Archeologia Polski”, t. 16, z. 1–2, s. 679–682.

122. *Historia uzbrojenia w badaniach nad kulturą materialną Polski średniowiecznej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 19, nr 4, s. 627–643.

1972

123. *Archeologičeskie instočniki o načal'nych etapach polskoj gosudarstvennosti. Stanovlenie rannefeodal'nych slovianskich gosudarstv*, [w:] *Materiały naučnoj sessji pol'skich i sovetskich istorikov*. Kiev 1969, Kiev, s. 229–244.

124. *Uwagi na marginesie memoriału kol. Rezlera*, „Komunikat Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy”, nr 35, s. 5–6 (wydawnictwo powielone do użytku wewn.).

125. (rec.) W. Zabłocki, *Funkcjonalno-konstrukcyjna charakterystyka rękojeści dwóch typów polskich szabel bojowych z wieku XVII*, „Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego”, t. 5, 1971, s. 57–92, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 20, nr 4, s. 720–722.

126. (rec.) *Militaria w „Sztuce polskiej przedromańskiej i romańskiej do schyłku XIII wieku. Dzieje sztuki polskiej”*, t. 1, red. M. Walicki, Warszawa 1971, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 20, nr 4, s. 717–720.

127. *Bitwa, broń, dowódcy, drużyna, fortyfikacje, godła bojowe, izbica, jady bojowe, jeńcy wojenni, konie bojowe, łupy wojenne, maszyny oblężnicze, mobilizacja, namiot, oblężenie, okrzyk bojowy, ostroga, pancerni, rząd koński, siły zbrojne, sztuka wojenna, tarczownicy, wały graniczne, wojna, zasieki*, [hasła w:] *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Warszawa.

128. *Badania archeologiczne a historia wojskowości polskiej okresu wczesnofeudalnego*, [w:] *Historia wojskowości polskiej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa, s. 9–17.

1973

129. (z A. Abramowiczem i T. Poklewskim) *Tombes d'éclésiastiques de Tum près de Łęczycza (XIIe–XIIIe siècles)*, „Inventaria Archaeologica. Corpus des ensembles archéologiques”, fasc. 30.

130. *Uroczysty strój rycerski królów polskich XIV–XV wieku*, [w:] *Elementy wschodnie i zachodnie w uzbrojeniu słowiańskim w średniowieczu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 21, nr 2, s. 305–313.

131. *Wprowadzenie i dyskusja*, [w:] *Elementy wschodnie i zachodnie w uzbrojeniu słowiańskim w średniowieczu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 21, nr 2, s. 271–272 i 332–334.

132. *Influences balto-slaves dans l'armement des Chevaliers Teutoniques*, [w:] *Bericht über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*. Berlin 24.–28. August 1970, t. 3, Berlin, s. 33–36.

1974

133. (rec.) Cz. Jarnuszkiewicz, *Szabla wschodnia i jej typy narodowe*, Londyn 1973, [w:] „Komunikat Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy”, nr 40, s. 5–8 (do użytku wewn.).

134. *Niektóre problemy z zakresu historii wojskowej w „Początkach Polski” Henryka Łowmiańskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 22, nr 2, s. 283–301.

135. *Niektóre elementy balto-słowiańskie w uzbrojeniu i sztuce wojennej Krzyżaków*, „Pomorania Antiqua”, t. 5, s. 165–173.

136. *Polska broń – broń biała*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, ss. 168, fot. 235, fot. barw. 11, ryc. w tekście 21, mapa.

137. (z L. Kajzerem) *Fragment ozdobnego helmu z Novae*, aneks do: *Novae – sektor zachodni 1971 (sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk ekspedycji archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego)*, „Archeologia”, t. 24 (1973), s. 136–138.

138. *Polish arms – side arms*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, ss. 61, fot. 235, fot. barw. 11, ryc. w tekście 21, mapa.

1975

139. *Trudno pisać stare baśnie*, rec. książki Janusza Roszko, *Kolebka Siemowita*, Iskry, Warszawa 1974, [w:] „Polityka”, nr 6 (936), R. 19, 8 luty, s. 8..
140. *Dwadzieścia lat Kwartalnika IHKM*. Wprowadzenie do dyskusji, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 23, nr 1, s. 177–180.
141. *Zebrania naukowe Zakładu Archeologii Polski Środkowej IHKM PAN w Łodzi w latach 1971–1974*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 23, nr 2, s. 332–334.
142. *Spór o etnogenezę Słowian*, „Z otchłani wieków”, R. 41, nr 1, s. 3–8.
143. *Medievalia w książce Zdzisława Żygulskiego (jun.)*, „Broń w dawnej Polsce”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 23, nr 4, s. 605–615.
144. *Polnisches Kriegswesen von der Mitte des 10. bis zum 15. Jahrhundert*, „Zeitschrift für Archäologie”, R. 9, z. 2, s. 251–264.
145. *Sily zbrojne*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 5, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 182–184.
146. *Odo episcopus baculum tenens. W sprawie obyczajowej hierarchii niektórych rodzajów broni w średniowieczu*, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, S.K. Kuczyński i in. red., Warszawa, s. 421–425.
147. (z L. Kajzerem) *Fragmentsy uzbrojenia z Novae*, „Archeologia”, t. 26 (1975), s. 152–154.

1977

148. *Uzbrojenie*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 6, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 279–282.

1978

149. (z M. Głoskiem i L. Kajzerem) *Broń średniowieczna z ziem polskich. Katalog wystawy*, Łódź, ss. 91, tabl. fot. 48.
150. (z M. Dembińską) *Broń i uzbrojenie*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 264–274.
151. *Niektóre problemy związków nauki i kultury* (referat wygłoszony na otwartym posiedzeniu PAN w Łodzi w dn. 9 VI 1978 r.), „Nauka Polska”, R. 26, nr 11–12, s. 35–40.

1979

152. *Badania nad uzbrojeniem średniowiecznym prowadzone w łódzkim środowisku archeologicznym w latach 1945–1975*, „Zeszyty Naukowe U.Ł., Seria I. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 36, s. 65–71.
153. *Relikt późnośredniowiecznej broni obuchowej z Rękownicy, woj. olsztyńskie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, nr 25, s. 281–284.
154. *Historia dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego*, „Przegląd Humanistyczny”, R. 23, nr 2/161, s. 109–114.
155. *Międzynarodowa współpraca IHKM PAN*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 27, nr 4, s. 517–519.

1980

156. *Sprawozdanie z prac historyczno-wojskowych prowadzonych w Polskiej Akademii Nauk, Zakład Archeologii Polski Środkowej w Łodzi w latach 1976–1979*, [w:] *Badania nad dziejami wojskowymi w Polsce* (informacja nr 2 do użytku wewnętrznego), Poznań, s. 16–20.
157. *Z problematyki archeologicznych badań Pola Grunwaldzkiego*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2 (148), s. 123–134.
158. *Głos w dyskusji na IX Sympozjum XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, [w:] *Rola historii wojskowej w kształtowaniu patriotycznej świadomości społeczeństwa*, Poznań, s. 171–173.

1981

159. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, ss. 128, fot. 69, ilustr.
160. (z J. Teodorczykiem) i Z. Żygulskim [jun.] *Glossarium armorum, broń ochronna* (wydanie polskie), Graz.
161. *Rozważania o Grunwaldzie*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 87, (1980), nr 2, s. 447–457.
162. *50 lat łódzkiego środowiska archeologicznego* [w:] Sesja naukowa z okazji Walnego Zjazdu Delegatów Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego, Łódź, s. 1–9.
163. *Pola Grunwaldu w świetle badań 1980 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 1 (151), s. 155–168.
164. *Problemy do rozważenia*, [w:] *Doświadczenia – Założenia – Kierunki programowe*, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej Zarząd Wojewódzki w Łodzi, Łódź 1980, s. 11–12.
165. *Grunwald 1410*, „Uniformes”, nr 64, Novembre–Décembre, s. 13–18.
166. *List do redakcji „Mówią wieki” w sprawie artykułu A. Swaryczewskiego „O zbroi z Siedlątkowa i o krakowskim platnerzu Mikołaju”*, („Mówią wieki” nr 2, 1981), [w:] „Mówią wieki”, nr 9, s. 36–37.
167. (rec.) C. Gaier, *Les armes. Typologie des sources du Moyen-Age occidental*, fasc. 34, Brepols Turnhout 1979, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 29, nr 4, s. 523–526..

1982

168. *Średniowieczna Łęczyca w świetle badań łódzkich archeologów*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 27 (1980), s. 23–32.
169. (z Z. Wawrzonowską) *Szczątki zbroi ze Spytkowic*, [w:] *Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego*, cz. 8, s. 19–34.

1983

170. (rec.) W. Markow, H. Helmert, *Schlachten der Weltgeschichte*, Leipzig 1977, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 31, nr 1, s. 79–84.
171. *Zbrojny król. Późnośredniowieczny wizerunek z Wielkopolski*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 31, nr 2, s. 163–170.
172. (z J. Dankową) *Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410* (przekład z łaciny), Olsztyn, ss. 16.
173. *Objaśnienia do wycinanki historycznej: Wojsko Polskie (wyprawa wiedeńska 1683 r.)*, Łódź.
174. *Grunwald. Problemy wybrane*, cz. 1, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2–3 (160–161), s. 295–325.
175. (z J. Dankową) *Uwagi o składzie i uzbrojeniu polskiej jazdy rycerskiej w l. 1350–1450*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, t. 26, s. 91–110.
176. *Pola Grunwaldu w świetle badań z lat 1981–1982*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 4 (162), s. 581–585.

1984

177. *Strategia i taktyka obronna pierwszych Piastów*, [w:] *Obronność polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 11–15.
178. *Polska broń – broń biała*, wyd. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, ss. 186, fot. 238, fot. barw. XVII, ryc. w tekście 21, mapa.
179. (z J. Dankową) *Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410*, (przekład z łaciny), wyd. II, Olsztyn, ss. 16.

1985

180. *Gródek w Plemiętach. Wprowadzenie w problematykę badań*, [w:] *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, A. Nadolski red., Warszawa–Poznań–Toruń, s. 5–15.

181. (z E. Grabarczykową) *Militaria z grodziska w Plemiętach. Uzbrojenie ochronne*, [w:] *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi Chełmińskiej*, A. Nadolski red., Warszawa–Poznań–Toruń, s. 85–98.

182. *Wspomnienie o profesorze Konradzie Jażdżewskim*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 33, nr 4, s. 529–535.

1986

183. (z A. Kosiorkiem) *Szczątki zbroi średniowiecznej z grodziska w Borówku*, [w:] *Studia nad kulturą materialną wieków od XIV do XVI*, Acta Archaeologica Lodziensia, nr 32, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 33–41.

184. *Avant-propos*, Fasciculi Archaeologiae Historicae, fasc. 1, s. 7–9.

1987

185. *Znakomite znalezisko* (głos w dyskusji na temat odkrycia w Podeblöciu), „Kultura”, R. 3, nr 9, s. 7.

186. *Łęczycza wczesnośredniowieczna i jej zabytki*, [w:] *Środowisko naturalne i historyczne Łęczycy*, Łęczycza.

187. *Die Forschungen über die Bewaffnung des Deutschen Ordens und seine Gegner in Ostmitteleuropa*, „Ordines Militares”, t. 4, Toruń, s. 49–63.

188. *La société rurale en Pologne médiévale*, „Bulletin du Centre d’Histoire Économique et Sociale de la Région Lyonnaise”, nr 2–3, s. 5–17.

189. (z J. Dankową) *Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410* (przekład z łaciny), wyd. III, Olsztyn, ss. 16.

1988

190. (z A. Kleinem i A. Nowakowskim) *Album grunwaldzki*, Olsztyn, ss. 51, ryc. barw. w tekście 23.

191. (z J. Dankową) *Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410* (przekład z łaciny), wyd. IV, Olsztyn, ss. 16.

192. *Bitwa, broń, dowódca, drużyna, fortyfikacje, godła bojowe, izbica, jady bojowe, jeńcy wojenni, konie bojowe, łupy wojenne, maszyny oblężnicze, mobilizacja, namiot, oblężenie, okrzyk bojowy, ostroga, pancerni, rząd koński, siły zbrojne, sztuka wojenna, tarczownicy, wały graniczne, wojna, zasieki*, [hasła w:] *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, wyd. II, Warszawa.

193. *Sprawozdanie z międzynarodowego kolokwium pt. „Stan i potrzeby badań nad średniowiecznym uzbrojeniu w Europie”*, „Biuletyn Grunwaldzki”, nr 5, s. 49–50.

194. *Uwagi w sprawie kształtu „wielkiej” chorągwi Królestwa Polskiego w czasach bitwy pod Grunwaldem*, „Biuletyn Grunwaldzki”, nr 5, s. 50–51.

1989

195. (z A. Abramowiczem, T. Poklewskim, J. Wieczorkiem) *Łęczycza wczesnośredniowieczna*, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, ss. 119, tabl. 33, 72 kartogramy.

196. *Avant-propos*, Fasciculi Archaeologiae Historicae, fasc. 3, s. 7–8.

197. (rec.) M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1986, [w:] „Zapiski Historyczne”, t. 54, z. 4, s. 143–147.

1990

198. *Rycerstwo polskie w czasach Władysława Jagielly*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 34 (1987), s. 213–223.

199. *Grunwald. Problemy wybrane*, Olsztyn, ss. 242, ryc. 11.

200. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*, Łódź (współautor i redakcja naukowa całości), ss. 488, fot. 20, ryc. 126.

1991

201. *Stan archeologicznych badań Pól Grunwaldu (do roku 1988)*, „Studia Grunwaldzkie”, t. 1, s. 24–33.
202. *Grunwaldzkie i pogrunwaldzkie losy Mistrza Ulryka*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa, s. 477–481.
203. *Remarques sur l'art militaire de l'Ordre Teutonique aux temps de la bataille de Grunwald (Tannenberg)*, „Ordines militares”, t. 6, s. 19–27.
204. *Armia Krajowa w powiecie grójeckim* – recenzja: H. Świderski, *Okupacja i konspiracja w Obwodzie AK Grójec – „Głuszec”*, Warszawa 1989, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny”, R. 36, nr 2, s. 201–207.
205. (rec.) A. Czerwiński, L. Dudek, *Szabla żołnierza polskiego XIX i XX wieku w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, Wrocław 1988, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 39, nr 1, s. 71–73.
206. *Les combattants polonais en lutte contre les Chevaliers Teutoniques à la fin du XIVe et au commencement du XVe siècle*, [w:] *Le combattant au Moyen Âge*, Saint Herblain, s. 151–159.
207. (rec.) *800 Jahre Deutschen Orden. Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg in der Zusammenarbeit mit der Internationalen Historischen Kommission zu Erforschung des Deutschen Ordens*, Udo Arnold red., współprac. Irmtraud Frfr. v. Andrian-Werburg, Ronny Kabus, Andrea M. Kluxen, Gütersloh-München 1990, ss. 592, tabl. 48 fot. barw., [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 39, nr 3, s. 380–385.

1992

208. (z M. Głóskim) *Archeologiczne aspekty akcji badawczej w Charkowie i Miednoje*, [w:] *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy*, Warszawa, s. 248–263.
209. *W 40-lecie pracy naukowej doc. dr. Jerzego Kmiecńskiego (1951–1991)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archeologica”, t. 16, s. 3–6.
210. *Egzemplarz „Rocznika Wojskowego Królestwa Polskiego” z dopiskami nieznanego właściciela*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, t. 34, s. 327–332.
211. *Kurzętnickie legendy*, [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Z.H. Nowak red., s. 227–233.
212. (z M. Mielczarkiem, A. Nowakowskim, R. Odojem) *Badania archeologiczne na Polach Grunwaldu w latach 1988–1990*, „Studia Grunwaldzkie”, t. 2, s. 77–92.
213. *Avant-propos*, Fasciculi Archaeologiae Historicae, fasc. 5, s. 7.
214. *Jeszcze raz o Szczerbcu*, „Materiały Muzeum Wnętrz Zabytkowych w Pszczynie”, 7, Pszczyna, s. 219–225.

1993

215. *Mikołaj Lasocki o taktyce walki z Tatarami. Przyczynek do dziejów polskiej myśli wojskowej*, [w:] *Pax et bellum*, Poznań, s. 129–133.
216. *Fantazje i rzeczywistość w Matejkowskim „Grunwaldzie”*, „Mówią wieki”, nr 7 (410), s. 12–23.
217. *Grunwald 1410*, Warszawa, ss. 148, ilustr.

Według Witolda Świątosławskiego*
zestawił i uzupełnił Andrzej Abramowicz

* W. Świątosławski, *Bibliografia prac naukowych i popularno-naukowych profesora Andrzeja Nadolskiego*, [w:] *Arma et ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej. Sesja naukowa. Łódź 7–8 maja 1992 r.*, Łódź 1992, s. 15–28.